

ЕТНОРЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В ПРОЦЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Питання про етнонаціональні корені релігійних конфліктів, генезис і природу конфліктів етноконфесійних, чинники їх “вибухового” поширення в сучасному світі є одними з найскладніших і найполемічніших у науковому дискурсі. Відповіді, що їх пропонують філософи, історики, етнологи, психологи, військові експерти, політики є напрочуд розбіжними. Деякі вбачають головну причину етноконфесійних протистоянь у розбіжностях етнічного і державного статусу, інші – у незавершеності й суперечливості процесів націєтворення та етноідентифікації, треті – у конкурентній боротьбі етнічних та конфесійних еліт за владу, територію і ресурси, четверті – у мобілізації та зрощенні “етнічних і релігійних почуттів” чи виплесках надмірної пасіонарності, п’яті – вказують на “генетично закладені” архетипи внутрішньо- та міжвидової агресії, шості – на прояви і симптоми глобального зіткнення цивілізацій.

Втім, за будь-яких концептуально-методологічних преференцій варто погодитися з висновком, що домінантність соціально-класових конфліктів, що характеризувала попередні століття, відтепер “замінена етноконфесійними протистояннями та зіткненнями”, які поширюються на всі сфери соціально-економічного й суспільно-політичного життя, масову свідомість і культуру [Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. – К.; 2000. – С. 9]. Нетривкі періоди міжнаціональної та міжрелігійної стабільності поступаються місцем міжетнічним та етнорелігійним конфліктам, а ті, як і в минулі часи, сягають рівня геноциду, етнічних чисток, громадянських воєн.

Від другої половини ХХ ст. стає очевидним, що етнічні, етнополітичні, етноконфесійні конфлікти перетворилися на одну з глобальних проблем сучасного світу. Результати експертно-статистичних досліджень засвідчили, що на межі 70-80-х рр. ХХ ст. майже половина країн світу була охоплена міжетнічною боротьбою. Лише за останню декаду ХХ ст. у 80-ти країнах світу були зареєстровані 118 військових конфліктів, серед яких 108 – явили собою ту чи іншу форму етнічних протистоянь [Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент. – М.; 2005. – С. 31]. Передумови етнополітичних конфліктів виявлені практично в кожному регіоні з поліетнічним складом населення, а там, де лінії етнічних кордонів корелюють або співпадають із кордонами конфесійними – конфронтація набуває виразного етнорелігійного характеру.

Для перехідних соціумів національні питання як невід’ємні складові політичних, державотворчих, духовно-ренесансних процесів виявилися надзвичайно хворобливими і кризогенними. Можна припустити, що найглибші причини генезису і поширення етнорелігійних конфліктів у країнах перехідного типу вкорінені саме у суперечливій природі процесів національного відродження і самовизначення (державного, геополітичного, цивілізаційного).

Оскільки мало не кожна з новопосталих суверенних держав являла собою поліетнічний соціум, цілком очікувано, що не тільки титульна нація, а й чисельні традиційні етнонаціональні меншини рушили до мети етнічного і політичного самовизначення. Зіткнення різноспрямованих векторів сили не могло не призвести до зростання міжетнічної напруги та усвідомлення суперечностей між етносами в їх інтересах і прагненнях, до актуалізації їх розбіжностей в культурній, мовній, релігійній площинах, а відтак і до стрімкої еволюції конфліктів етнополітичних в етноконфесійні. Як гранична форма реакції на потребу швидкої реалізації егона-

---

■ **Арістова А.** – докт. філос. наук, доцент, зав. кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету.

ціональних і політичних інтересів, використання кинутого історією шансу самореалізації, вибухають різні форми націоналізмів, шовінізмів, а в етнорелігійній площині – екстремізмів і фундаменталізмів. Ситуація стає ще гострішою, якщо та чи інша етнічна спільнота історично сформувалася як конфесійно стратифікована. Тоді напруга охоплює не тільки міжетнічні, а й внутрішньоетнічні відносини, розколюючи етнос за регіональною і конфесійною ідентичністю. До того ж, диференційованість на різноконфесійні субетнічні спільноти творить “живильний ґрунт” для свідомої ескалації та розпалювання конфліктних дій в інтересах радикальних політичних угруповань. “Посткомуністичні країни у Центральній і Східній Європі, – зазначає А.Йохансон, – вступають до Євросоюзу в образі дволицього Януса. З одного боку – це посмішка політичного й економічного переходу... З іншого боку – це гримаси націоналізму і шрами етнічних конфліктів, повномасштабна дискримінація меншин, потужна підтримка радикальних націоналістичних і ксенофобних партій” [Йохансон А. Национализм против антинационализма в Центральной и Восточной Европе // dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=11137].

Безумовно, витоки міжнаціональних конфліктів, чимало з яких у посткомуністичному ареалі набуло змісту етноконфесійних, закладені у кількасотлітньому тоталітарному минулому. Це – закономірна реакція на жорстку колоніальну і неокolonіальну політику (царську, імперську, радянську), яка сягла рівня загрози самозбереженню етносів і націй. Невід’ємною частиною 70-літньої історії СРСР стає громадянський, етнічний і релігійний “доміцид” (поняття, введене західними вченими для позначення “вбивства державою своїх громадян”) фактично у континентальному масштабі; безжально реалізована схема депортацій, штучно зорганізовані величезні міграційні потоки, пов’язані з десятиліттями репресій та мобілізаційними кампаніями; масова фабрикація і планове винищення “ворогів народу” (в т.ч. за етнічною ознакою і конфесійною ідентичністю); примусова асиміляторська політика; знищення національної інтелігенції й геноцид проти духовенства; грубе знуцання над національними та релігійними почуттями, переслідування історично-вкорінених конфесій і національних церков; свавільно накраяні території національно-державних та національно-адміністративних утворень і експерименти з етнополітичними кордонами; деформація духовного світу цілих генерацій, спотворення історичної пам’яті народу, національної свідомості і культури. Нерівномірні темпи модернізації гігантського суспільства, посилення розбіжностей у рівні соціоекономічного розвитку етнонаціональних груп та їх політичному статусі, прагнення домінуючого етносу за будь-яку ціну утримати й монополізувати свої переваги тягло за собою не зближення контактуючих етносів, а чимдалі більшу етносоціальну і етнополітичну стратифікацію, загострення уражених національних почуттів, граничний опір системі, що послідовно руйнувала “природно-історичні механізми етнічного самовідтворення” [Антонян Ю.М., Давитадзе М.Д. Этнорелигиозные конфликты: проблемы, решения. – М., 2004. – С. 26].

Все це наклало надто сильний відбиток на сферу міжнаціональних відносин: вона не могла не вибухнути усіма своїми загнаними вглиб протиріччями. Прибалтика, Нагірний Карабах, Придністров’я, Азербайджан, Абхазія, Вірменія, Осетія, Інгушетія, Чечня, Дагестан – це болючі точки єдиної національної проблеми. Політична лібералізація у формі т.зв. “перебудови” стала лише детонатором цього вибуху, дозволила вилитися на поверхню тій лаві обурення і протесту, що закипала в надрах хворого суспільства. Навіть в Україні, якій вдалося уникнути гострих міжетнічних конфліктів, загальнонаціональні опитування виявили високу стурбованість українських громадян через можливість такого сценарію [Головаха Е., Паніна Н. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники. – К., 1999. – С. 76].

Закономірно, що ідейною формою більшості міжнаціональних та етноконфесійних конфліктів на пострадянському терені стають вимоги про відновлення історичної справедливості, які набувають вигляду “апеляції до священного” [Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 4.]. Утім, те, що сприймається як історична справедливість

для однієї нації, водночас постає несправедливістю щодо іншої, а міфологема “відновлення справедливості” стає не менш руйнівним чинником. Відтак процеси національного відродження і самовизначення, які, маючи глибокий конструктивний і креативний зміст, водночас перебігали у радикальних формах етнічного, політичного, релігійного протистояння, помсти через за давні історичні образи і приниження – ставали вкрай суперечливими і конфліктогенними.

Як засвідчила історія перехідних суспільств, кожна стадія національного відродження, становлення етнічної ідентичності виявилася здатною генерувати соціальну напругу і конфлікти, які негайно резонували у релігійному середовищі:

- відродження народних звичаїв, традицій, рідної мови і мовно-культурні питання у церковному середовищі і культовій практиці;

- економічна і політична суверенізація і вимоги привести у відповідність до політичної незалежності канонічний статус церков; загострення питання про національну церкву і національну релігію як форми духовного та інституційного самовиявлення етносу;

- сплеск інтересу до національної історії і культурної спадщини, до традиційних етнічних, язичницьких вірувань і негативне ставлення до останніх з боку домінуючих конфесій;

- політизація національних рухів, апробація різних моделей етнополітичної поведінки і стрімка політизація релігійної сфери, сполучення політичних суб'єктів з тими чи іншими релігійними організаціями, конфесіями, церковними елітами;

- державне самоствердження і набуття досвіду державної розбудови і проблема модернізації державно-церковних відносин та змагання церков і конфесій за новий статус у системі соціальних інститутів;

- сплеск національної самосвідомості, відчуття патріотизму, національної самотності, унікальності і активне відторгнення “чужого”, іншомовного, іншовіруючого, створення образу ворога в особі іншої нації та іншої конфесії, ксено- і конфесієфобії;

- легалізація нещодавно “катакомбних” чи переслідуваних церков і конфесій і конфесійна диференціація етносу;

- реформа законодавства на національному ґрунті і боротьба між конфесійними структурами за вирішення на свою користь майнових, господарських, фінансових, земельних та інших питань;

- екстремістські дії стосовно тих, хто заважає досягненню націоналістичної мети, етнічного суверенітету і сакралізація та ескалація національних протистоянь, виникнення форм релігійного екстремізму тощо.

Сполучення національного і релігійного чинників у період ренесансних посткомуністичних трансформацій ставало об'єктивно невідворотним через важливі функції релігії у мобілізації етнічних рухів та формуванні етнічної свідомості. Будучи генетично-вкоріненим компонентом національної культури і ментальності, релігія, по-перше, слугує важливим засобом самоідентифікації етносу та його консолідації; по-друге, освячуючи борню проти “чужих”, “ворогів”, “гнобителів”, вона сакралізує і живить національно-патріотичні почуття, надає їм вищого священного смислу. Закономірно, що використання релігійного чинника у розпалюванні міжетнічного конфлікту стає елементом персональних і групових стратегій як світських, так і релігійних суб'єктів, запотребованим засобом підживлення особистого, партійного, церковного рейтингу.

В реаліях багатоетнічних і багатоконфесійних суспільств зростання національної і конфесійної самосвідомості кожного народу, загальне піднесення рівня загостреності національних і релігійних почуттів, поєднання окремих сегментів націй з різними історичними конфесіями, призвело до конституювання широкого кола реальних і потенційних суб'єктів етноконфесійних конфліктів. Посткомуністичний світ відчув силу такої соціальної закономірності, що була визначена фахівцями ще у 90-х рр. м. ст., як “ланцюгова реакція етнічного ренесансу”: етнорелігійне відродження будь-якої спільноти неодмінно веде до етнорелігійного ренесансу інших етнонаціональних об'єднань (прибалтійські країни – народи

Закавказзя – далі українці, словени, хорвати, серби та ін.). Але найвиразніший приклад стрімкого генезису і нашарування етнорелігійних конфліктів на території Європи подала Югославія, ставши жахливою ілюстрацією взаємозв'язків релігії з націоналізмом, феноменів “етнічної параної”, “демонізації” інших націй і конфесій та освячення етнорелігійного геноциду [Демонізація іншого. Антисемітизм, расизм і ксенофобія / За ред. Р.С. Вістріча. – О., 2006. – С. 24].

Процес поєднання етнічного та релігійного відродження, набуття націегенезом релігійних виявів і форм важко, а то й неможливо вкласти в якісь типові загальні схеми. Та в багатьох випадках можна простежити певну логіку змін: актуалізація політичної свідомості детермінувала становлення свідомості національної (у пошуках ідентичності політичної); у свою чергу, актуалізація національної свідомості вела до становлення свідомості релігійної (у пошуках ідентичності етнічної), а відтак – до формування свідомості конфесійно-визначеної (у пошуках ідентичності релігійної). Так, вітчизняні дослідники вказують на те, що “етнічна й релігійна ідентифікація переважала за своїми масштабами та інтенсивністю всі відомі до цього моменти в історії українства” [Релігія і нація в суспільному житті України і світу. Колект. монографія. – К., 2006. – С. 53.]. Нинішня строкатість конфесійного середовища, діяльність декількох потужних конфесій за відсутності безумовно домінуючої церкви, з одного боку, і відчутна диференціація українців на субетнічні складові, що відрізняються ментально, мовно, культурно, релігійно, незавершеність українського націегенезу в цілому – з іншого, свідчать про подальшу складність і суперечливість етнорелігійного розвитку і охолоджують оптимізм з приводу етноінтеграційних процесів.

Нарешті, слід вказати і на такий аспект взаємозв'язку етнічних і релігійних конфліктогенних процесів. Вони стають дедалі менше залежними від внутрішніх детермінант на користь малокерованих факторів глобального світу. Глобальна “суміш” етнорелігійних спільнот в полінаціональних суспільствах та абсорбція зовнішніх етнорелігійних впливів автохтонними спільнотами на тлі загострення національних і релігійних почуттів – стають потенційними чинниками ескалації етнорелігійних протистоянь. Це наочно продемонстрували процеси відродження та закріплення ісламу в Кримському та частині Балканському ареалах: суперечливі впливи “арабського” та “турецького” ісламу на автохтонне населення, активізація мусульманських діаспор різної етнічної та конфесійної ідентичності призвели до диференціації мусульманського середовища, його політизації та радикалізації.

Загалом, після хвилі натхненного ідеалізму, ейфорії від факту національно-державного усамостійнення, вітчизняна наука добігла висновку, що поняття “національне відродження” варто позбавити його романтичного, міфологічного, ідеалізованого змісту. Цей процес за своєю природою є і внутрішньо-суперечливим, об'єктивно конфліктогенним; відзеркалює зіткнення різноспрямованих тенденцій самоорганізації етносу та його дезінтеграції через самовияв складових субетнічних та етноконфесійних груп; продукує різноманітні вияви національного, расового, релігійного екстремізму; актуалізує усі за давніми й новітніми внутрішньо-та міжетнічними протиріччями, а разом з тим і протиріччями на релігійному ґрунті.

Сьогодні етнорелігійні конфлікти відносяться до числа найгостріших і найвразливіших проблем світової спільноти: розраховувати на їх остаточне врегулювання і вирішення у найближчі десятиліття немає підстав. Природно, що характер співіснування етносів і конфесій, розвинутість міжетнічних, міжконфесійних, міжкультурних контактів, забезпечення кожній етнічній і конфесійній групі власної “ніші” в суспільстві, зусилля щодо подолання етнорелігійного екстремізму, нетерпимості та насильства стають важливими показниками демократичного, гуманістичного і правового розвитку націй.